

## JUOZAPAS BAKA

Juozapas Baka (Józef Baka, \*1707 III 18–†1780 VI 2, Varšuva) – lotyniškai ir lenkiškai rašęs vėlyvojo Baroko rašytojas ir poetas, pamokslininkas, jėzuitas, misionierius.

Juozapas Baka gimė Lietuvoje. Jis kilęs iš pasiturinčių bajorų giminės: Adomas Baka, Juozapo tėvas, buvo Mstislavlio išdininkas, Slyžių (Śliżyn) ir Januškevičių (Januszkiewiczze) posesorius.

Bakos biografiniai duomenys palyginti fragmentiški ir negausūs, taip pat kol kas nerastas nė vienas jo portretas. Pažymėtina, kad vieni iš svarbiausių Bakos gyvenimo įvykių susiję su Vilniumi: čia 1723 m. liepos 16 d. jis įstojo į Jėzaus Draugiją, 1735 m. buvo įšventintas į kunigus, 1740 m. Švč. Mergelės Marijos į Dangų ėmimo dieną (rugpjūčio 15 d.) davė vienuolio įžadus. Mokėsi Vilniaus akademijoje, 1738–1739 m. buvo Akademijos retorikos ir poetikos profesorius. Šį faktą, kai kurių tyrėjų kvestionuojamą, iš tiesų patvirtina retorikos ir poetikos profesoriaus laipsnį liudijantis įrašas, užfiksuotas mokslo laipsnių teikimo registracijos knygoje *Akademijos laurai*.

Apie 1739 m. Baka pardavė iš tėvo perimtą valdyti Slyžių ir Januškevičių posesiją ir Blone prie Slyžių įsteigė vadinamąją Bakos misiją (*Missio Bakana*). Su pertraukomis nuo 1746 iki 1768 m. būdamas šios misijos superioru, jis uoliai ir sumaniai dirbo ganytojo bei misionieriaus darbą tiek tarp kaimo žmonių, tiek ir tarp aplinkinių bajorų. Tikėtina, kad tarp 1757–1762 m. Baka dažnai lankėsi Vilniuje, gyveno profesų namuose prie Šv. Kazimiero bažnyčios. Jau tuomet Vilniuje jis garsėjo kaip puikus pamokslininkas. 1763–1764 m. Naugarduke jis buvo vaivadienės Onos Liudvikos Radvilienės dvaro misionieriumi (*missionarius aulicus*), t. y. dvaro kapelionu. 1768 m. Baka visam laikui apsistojo Vilniuje (priežastys, nulėmusios šį žingsnį, nėra aiškios). Buvo Šv. Kazimiero bažnyčios katechetas ir prie šios bažnyčios įsikūrusios Gerosios mirties brolijos (Bractwo Dobrej Śmierci) pamokslininkas, Miestiečių kongregacijos (Kongregacja Mieszczan) prefektas. Jau vykstant Jėzuitų ordino kasacijos procesui, 1773 m. Vilniaus akademija Bakai suteikė teologijos daktaro vardą. Trumpam atvykęs į Varšuvą, Baka 1780 m. birželio 2 d. staiga mirė. Palaidotas Varšuvos jėzuitų bažnyčios rūsiuose, Maloningosios Dievo Motinos sanktuarijuje, šalia kito garsaus jėzuitų poeto Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus.

Baka laikomas penkių kūrinių autoriumi, visi jie išleisti Vilniuje. Tai *Garbės komicija (Comitia honorum [...]) Ioannis Ludovici Plater, 1736*), *Didysis gynėjas (Wielki obrońca, 1755)*, *Kasdienės krikščioniškos maldos (Nabożeństwo codziennie chrześcianskie, 1808)*, *Pastabos apie neišvengiamą mirtį (Uwagi śmierci niechybney, 1766, 1807)* ir *Pastabos apie galutinius dalykus ir nuodėmių blogį (Uwagi rzeczy ostatecznych y złości grzechowey, 1766)*.

*Garbės komicija* – ankstyviausias Bakos kūrinys – yra prozinė panegirika, parašyta kaip padėka Jonui Liudvikui Pliateriui, parėmusiam jėzuitų misijas. Tai tipiškas XVIII a. proginis leidinys, iliustruojantis akademinės kūrybos tradiciją. Ši panegirika atstovauja XVIII a. labai populiarių „mišriųjų“ panegirikų grupei: į prozinį tekstą įterpta hegzometro eilučių, Klaudiano citata, nemažas elogijas. Jonas Liudvikas Pliateris, pagrindinis panegirikos herojus, ir visa jo giminė kildinami iš senųjų romėnų. Pasitelkus barokinę išmonę sukurtas mitologinis ir istorinis kontekstas leidžia autoriui visapusiškai atskleisti dedikato šlovingumą. Panegirikoje gausu epitetų, personifikacijų, simetriškai sukomponuotų žodžių junginių, pavyzdžiui, kūrinio antraštės pirmieji žodžiai (*comitia honorum*) tarsi veidrodinis atspindys užbaigia paskutinį panegirikos sakinį (*honorum comitia*). Šio kūrinio meninė stilistika ir estatinės nuostatos gerai atspindi tiek žanro kanono principus, būdingus to meto estetikai, tiek ir puikų autoriaus humanitarinį pasirengimą.

*Didysis gynėjas*, antras iš eilės Bakos kūrinys, pasižymi visai kitokiu pobūdžiu ir tematika. Tai hagiografinis darbas, skirtas jėzuitui šventajam Jonui Pranciškui Regiui (\*1597–†1640). Šį meditacinio

pobūdžio dvasinių pratybų rinkinį sudaro dvi dalys: pirmoji skirta šventojo gyvenimui, antroji – *Dvasinėms refleksijoms (Refleksje duchowne z życia Regisa)*, kurios tiek turiniu, tiek ir kontempliatyvia meditacijos forma susijusios su šv. Ignaco Lojolos *Dvasinėmis pratybomis*. Kūrinyje akivaizdi ne vieno religinės literatūros žanro tradicija: be meditacijos ir maldos, čia esti elogijų, himnų, litanijų. Atkreiptinas dėmesys į rinkinio dalį, parašytą lotyniškai, kurią galima interpretuoti kaip savotišką meninį intarpą: čia ypač išsiskiria šv. Jonui Pranciškui Regiui skirtų keturių epigramų, eiliuotų eleginiu distichu, ciklas.

Nėra žinoma *Kasdienių krikščioniškų maldų*, kito Bakos kūrinio, pirmo leidimo data. Antrąkart ši knygelė buvo išspausdinta 1808 m. Vilniaus bazilijonų spaustuvėje. Manoma, kad knygele Baka naudojosi kaip maldaknyge misijų metu.

*Pastabos apie neišvengiama mirtį* bei *Pastabos apie galutinius dalykus ir nuodėmių blogį*, du paskutiniai Bakos darbai, ne tik pasirodė tais pačiais metais, bet ir turi daug bendrybių.

*Pastabos apie galutinius dalykus ir nuodėmių blogį*, Stanisława (Stanislavo) Estreicherio nuomone, laikytinos ankstyvesnėmis už *Pastabas apie neišvengiamą mirtį*. Nors nei leidinio autorius, nei leidimo vieta ir leidykla nenurodyti, tačiau dėl šių dalykų neabejojama – laikoma, kad knyga išleista Vilniuje, Akademijos spaustuvėje. Akivaizdu, kad leidinys struktūros požiūriu dalytinas į dvi dalis. Pirmajai daliai, pavadintai „Įvairios pastabos apie galutinius dalykus“ („Uwagi różne rzeczy ostatecznych“), būdingas asketiškas charakteris, metafizinių apmąstymų rimtumas. Antrąją dalį žymi antraštė „Pastabos apie mirtį, visiems luomams naudingos“ („Uwaga śmierci wszystkim stanom służąca“), būtent antroji dalis laikytina pirmąja *Pastabų apie neišvengiamą mirtį* publikacija. Ši dalis, išskyrus kelis prozinius fragmentus, spinduliuoja humoru, peraugančiu į grubų, iš pirmo žvilgsnio prasčiokišką sąmojingumą, groteską, kurį autorius tikslingai pasitelkia kaip meninę priemonę, laužančią nusistovėjusias Baroko estetines normas ir retorikos principus.

Tomas Venclova taip įvertina šiuos Bakos rinkinius (*Vilniaus varduose*):

Iš Bakos literatūrinių darbų garsiausias yra eilių rinkinys *Uwagi o śmierci niechybnej (Pastabos apie mirtį neišvengiamą)*. Tai vėlyvojo baroko veikalas, rašytas trumpomis eilėmis, sklidas groteskinių vaizdų ir komizmo, kurio pats autorius greičiausiai neįjuto. XIX a. pr. jį iš naujo išleido Vilniaus literatai (*Leonas Brodovskis* ir kiti), kuriems Baka buvo humoro šaltinis. Jį mėgdžiojo *Liudvikas Kondratovičius*, gynė nuo pašaipų *Juzefas Ignacas Kraševskis*, o *Adomas Mickevičius* citavo *Pone Tade*. Šiandien Bakos eilės virto savotiška lenkų literatūros klasika.

Bakai literatūrinė kūryba greičiausiai buvo ne tikslas, o pagalbinė priemonė, padėjusi jo, kaip misionieriaus, veikloje, tai buvo tam tikras įrankis, sumaniai panaudotas prapaguojuojant krikščioniškas vertybes ir puoselėjant religingumą. Tiek amžininkai, tiek ir vėlesni literatūros žinovai jo kūrybą vertino nevienareikšmiškai. Ypač prieštaringų nuomonių sulaukė *Pastabos apie neišvengiamą mirtį*: čia traktuotės skalė svyruoja nuo kūrybos, kaip beskonybės, pavyzdžio, Sarmatų epochos atgyvenos, pasmerkimo iki negatyvų vertinimą pastaraisiais dešimtmečiais keičiančios pozityvios kritikos.

*Senosios Lietuvos literatūra, 1253–1795*, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 272–278.